

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.34>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЖИТЛА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Ільченко С.Ю.,
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-2992-2220*

Рокочий А.Л.,
*аспірант аспірантури і докторантури ВАД
Національної академії СБ України
ORCID: 0009-0004-6528-2704*

Ільченко С.Ю., Рокочий А.Л. Актуальні питання визначення поняття житла у кримінальному процесуальному законодавстві України.

У статті розглянуті основні питання, пов'язані із обмеженням у кримінальному провадженні права особи на недоторканність житла. Зауважено на проблемах, які виникають через визначення поняття житла у законодавстві України, приведено основні законодавчі положення, якими таке визначення передбачено, наголошується на причинах, через які виникає правова колізія.

Актуальність публікації обумовлена необхідністю чіткого визначення поняття житла у кримінальному судочинстві, а також потребою його юридичної уніфікації.

Метою статті було дослідження основних актуальних проблем, пов'язаних із визначенням поняття житла у сфері кримінального судочинства України та вироблення пропозицій по їх успішному подоланню. Ці проблеми притаманні для більшості стадій кримінального провадження.

Робота виконана на підставі використання загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Із загальнонаукових, зокрема, використовувалися системно-структурний метод та методи функціонального аналізу, а із спеціальних, переважно, формально-юридичний та логіко-процесуальний методи. Проаналізовано основні законодавчі норми, які стосуються тематики публікації.

Зауважується, що житло чи інше володіння особи у контексті ст. 30 Конституції України є тими місцями де, як ніде, знаходить свій матеріальний прояв особисте життя людини. За своєю сутністю ці об'єкти людського буття є контактними зонами особистих елементів із оточуючим світом. Якщо за місцем роботи чи в інших громадських місцях можуть відображатися лише окремі форми прояву особистого життя людини, пов'язані, наприклад, із зовнішнім виглядом чи поведінкою особи, то у житлі або володінні можна пізнати цілий комплекс таких проявів. Саме вони, у межах житла чи іншого володіння, набувають прихований від оточуючих характер. Адже кожна особа протягом свого життя має природне право на власну таємницю. Через це житлове приміщення й інше володіння особи вважають зонами так званої територіальної приватності, які потребують безумовної державної охорони, при чому, у першу чергу, від зазіхань самої держави в особі її службових осіб. Завдяки здатності юридично закріплювати та об'єктивно концентрувати межі особистого життя, категорія «житла» набула відповідної «прописки» і у ст. 162 КК України.

Наголошується на потребі врахування правових позиції Європейського суду з прав людини, сформульованих у рішеннях: «Ратушна проти України», «Поліщук проти України», «Васильчук проти України», «Головань проти України», «Смирнов проти Росії» та інших. При цьому зазначається, що тлумачення житла в міжнародних нормативно-правових актах зумовлене відсутністю використання в них терміну «інше володіння особи», в тому аспекті, як воно визначене у ст. 30 Конституції України. А тому згідно із практикою ЄСПЛ терміном «житло», який вжитий у п. 1

ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, охоплюється не лише житло окремої фізичної особи, а й офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їхні філії та інші приміщення (рішення ЄСПЛ у справах «Немец проти Німеччини» від 16 грудня 1992 р., «Бук проти Німеччини» від 28 квітня 2005 р.).

Ключові слова: досудове розслідування, житло, інше володіння особи, кримінальне провадження, недоторканність житла, обшук, процесуальна дія.

Ilchenko S.Y., Rokochy A.L. Current issues of defining the concept of housing in the criminal procedural legislation of Ukraine.

The article examines the main issues related to the restriction of a person's right to inviolability of their home in criminal proceedings. It notes the problems that arise due to the definition of the concept of home in the legislation of Ukraine, gives the main legislative provisions that provide for such a definition, and emphasizes the reasons that lead to a legal conflict.

The relevance of the publication is due to the need for a clear definition of the concept of housing in criminal proceedings, as well as the need for its legal unification.

The aim of the article was to investigate the main current problems associated with the definition of the concept of housing in the criminal justice system of Ukraine and to develop proposals for their successful overcoming. These problems are inherent in most stages of criminal proceedings.

The work was carried out on the basis of the use of general scientific and special methods of scientific knowledge. Of the general scientific, in particular, the system-structural method and methods of functional analysis were used, and of the special, mainly, formal-legal and logical-procedural methods. The main legislative norms related to the topic of the publication were analyzed.

It is noted that housing or other possessions of a person in the context of Article 30 of the Constitution of Ukraine are those places where, like nowhere else, a person's personal life finds its material manifestation. By their very nature, these objects of human existence are contact zones of personal elements with the surrounding world. If at work or in other public places only certain forms of manifestation of a person's personal life can be reflected, related, for example, to the appearance or behavior of a person, then in housing or possessions one can recognize a whole complex of such manifestations. It is they, within the confines of a home or other property, that acquire a hidden character from others. After all, every person has a natural right to their own secret throughout their life. Because of this, residential premises and other personal property are considered zones of so-called territorial privacy, which require unconditional state protection, primarily from encroachments by the state itself in the person of its officials. Due to its ability to legally establish and objectively concentrate the boundaries of personal life, the category of «housing» has acquired a corresponding «registration» in Article 162 of the Criminal Code of Ukraine.

The need to take into account the legal positions of the European Court of Human Rights formulated in the decisions: «Ratushna v. Ukraine», «Polishchuk v. Ukraine», «Vasylchuk v. Ukraine», «Holovan v. Ukraine», «Smirnov v. Russia» and others is emphasized. It is noted that the interpretation of housing in international regulatory legal acts is due to the lack of use in them of the term «other possession of a person», in the aspect as defined in Article 30 of the Constitution of Ukraine. Therefore, according to the practice of the ECHR, the term «housing», which is used in paragraph 1 of Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, covers not only the housing of an individual individual, but also office premises owned by individuals, as well as offices of legal entities, their branches and other premises (ECtHR decisions in cases «Nemec v. Germany» of December 16, 1992, «Buk v. Germany» of April 28, 2005).

Key words: pre-trial investigation, housing, other possessions of a person, criminal proceedings, inviolability of housing, search, procedural action.

Постановка проблеми. У частині 2 статті 233 Кримінального процесуального кодексу України визначені поняття житла та іншого володіння особи [1]. Так під житлом розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом ті приміщення, котрі спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Водночас законодавство України містить декілька визначень житла, які різняться між собою. Це надає підстави стверджувати, що вітчизняний законодавець не пішов шляхом уніфікації терміну житла, а закріпив декілька визначень для забезпечення специфічних потреб різних галузей права.

При цьому слід враховувати, що сфера кримінального судочинства має свої особливості, де, зокрема, діє така засада кримінального провадження, як презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, відповідно до якої усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Зважаючи на це, у разі потреби, особа завжди має право звернутися до альтернативних визначень житла, які за змістом можуть бути ширшими, а ніж те, яке закріплене у ст. 233 КПК України, та клопотати саме про їх застосування по відношенню до тих чи інших випадків обмежень права на недоторканність житла, зокрема під час проведення обшуку. Подібні дії спонукатимуть представників сторони обвинувачення належним чином реагувати на таку поведінку, із тим, щоб допустимість здобутих доказів лишалася непорушною.

З огляду на викладені обставини визначення у законодавстві України кількох понять житла породжує проблему, із якою стикаються правозастосовні органи і яка потребує якнайшвидшого вирішення.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано та розвинуто розробку проблем, пов'язаних із поняття житла, надає можливість з'ясувати, що гідної уваги їм приділено у наукових працях вчених: Горшенюва, П.І. Люблінського, В.І. Мариніва, Г.Д. Мепарішвілі, І.В. Михайловського, М.М. Михеєнка, К.Г. Фетисенка, І.Я. Фойницького, та інших учених. Окремі кримінально-правові гарантії недоторканності житла були предметом дослідження М.І. Бажанова, В.М. Іванова, М.Й. Коржанського, О.О. Піонтовського та інших науковців. Втім, питання, пов'язані із особливим унормуванням поняття житла й досі лишаються не достатньо дослідженими та потребують окремого вивчення та належного вирішення.

Метою статті є дослідження основних актуальних проблем, пов'язаних із визначенням поняття житла у сфері кримінального судочинства України та вироблення пропозицій по їх подоланню.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, визначення поняття житла, яке міститься у ч. 2 ст. 233 КПК України, є вужчим ніж ті, що передбачені іншими положеннями чинного законодавства. Це відбувається, передусім, за рахунок використання в КПК України уточнюючих словосполучень, на кшталт «будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи» та «приспосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб». У свою чергу у ст. 379 Цивільного кодексу України закріплено, що житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них [2]. Тобто для визначення житла ЦК України вважає не принциповими наявність таких ознак, як перебування певного приміщення у чиємусь володінні чи пристосування його для постійного або тимчасового проживання. Тому, якщо обшук проводиться у квартирі, яка офіційно не перебуває у володінні особи, наприклад, з останньою не був укладений договір оренди, або слідчий визнає, що приміщення, де має проводитися обшук, не пристосоване для проживання в ньому, наприклад, через те, що відключено електроенергію чи водопостачання, то такі приміщення не підпадають під визначення житла, закріпленого у ч. 2 ст. 233 КПК України, але, відповідно до положень ст. 379 ЦК України, вони, все ж таки, визнаються житлом фізичної особи на підставі вказаних положень цивільного законодавства.

Існують законодавчі акти, які містять більш жорсткіші визначення житла, а ніж те, яке надане у ст. 233 КПК України. Так у ст. 2 Закону України «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні» вказано, що житлом є житловий будинок, квартира, інше жите приміщення, в якому особа постійно або тимчасово проживає. Тобто якщо особа не проживає у своїй квартирі, яка їй належить на підставі права власності, то виявляється таке приміщення не є житлом, відповідно до визначення, яке надане у вказаному законі.

Не лишилися осторонь від процесу нормотворення поняття житла й підзаконні нормативно-правові акти. Так відповідно до п. 2 Порядку забезпечення поліцейських та осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань житлом на умовах фінансового лізингу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р. № 1201 під житлом розуміється квартира в житловому будинку, прийнятому в установленому порядку в експлуатацію, призначена та придатна для постійного проживання та в якій виконані всі передбачені проектною документацією роботи згідно з будівельними нормами, стандартами і правилами. Надане визначення привертає до себе увагу насамперед тим, що є надзвичайно вузьким за обсягом, а тому значне коло об'єктів людського буття які відповідно до

вимог ст. 379 ЦК України визнаються житлом на підставі положень вказаного Порядку власне житлом чомусь не вважаються. Так на підставі положень цього підзаконного нормативно-правового акту не можуть визнаватися житлом, наприклад, житлові будинки, призначені для проживання однієї родини, або квартири в житлових будинках, в які заселилися їх власники до прийняття в експлуатацію будинку, або приміщення у стані, який на побутовому рівні називають «після будівельників» тощо.

Визначення житла міститься й у п. 13. Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 31 серпня 2013 року № 845. Але зміст поняття житла у вказаній Інструкції є ідентичним тому, що надане у ч. 2 ст. 233 КПК України.

Таким чином різні за сферою застосування законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти містять неоднакові визначення житла, при чому найширше за змістом є те, яке міститься у ст. 379 ЦК України.

У постановах Верховного Суду від 26 січня 2022 року у справі № 420/1066/21, а також від 20 жовтня 2022 року у справі № 420/6877/20 зазначено, що ієрархічні колізії нормативно-правових актів долаються шляхом застосування норми, яка закріплена в нормативно-правовому акті, що має вищу юридичну силу. Так статтею 8 Конституції України визначено принцип верховенства права, відповідно до якого Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [3]. Згідно зі статтею 92 Основного Закону виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина. Таким чином підзаконні нормативно-правові акти, у яких надається визначення житла, програють законодавчим актам у конкуренції правових норм щодо визначення відповідного поняття.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 КПК України порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, що зумовлює учасників кримінального провадження під час досудового розслідування та судового розгляду керуватися виключно положеннями ч. 2 ст. 233 КПК України. При цьому об'єктивність визначення житла, яке міститься у вказаній статті, викликає закономірні сумніви, хоча б через те, що ним не охоплюються приміщення, які визнаються житлом у порядку вимог ст. 379 ЦК України. Зважаючи на положення ч. 4 ст. 17 КПК України усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.

Таким чином у разі проведення обшуку в приміщенні, яке відповідно до ч. 2 ст. 233 КПК України не є житлом, а згідно положень ст. 379 ЦК України таким визнається, можуть виникнути питання щодо законності проведення такої слідчої дії. У свою чергу це може бути підставою для застосування судом положень ч. 4 ст. 17 КПК України, що, у свою чергу, спонукає суд до критичного перегляду доказів та визнання їх недопустимими через істотні порушення прав людини і основоположних свобод – на підставі вимог п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України.

Зважаючи на викладене, правило застосування спеціального закону не завжди може спрацювати, коли йдеться про обмеження прав і свобод особи, а тому вважаємо, що визначення поняття житла в положеннях чинного законодавства потребує уніфікації.

Очевидно, що перерахування у такому понятті усіх можливих видів житла є недоцільним, адже «із подальшим поступовим розвитком суспільства, прогресом науки та техніки» будуть виникати нові види певного правового явища, які «повинні вписуватися в його загальне поняття» [4, с. 13].

Звідси для уніфікації поняття житла доцільно взяти його визначення, яке використовується базовою галуззю законодавства, до якої за своєю соціально-правовою природою воно є ближчим, потім вказати видову відмінність цього поняття від інших, схожих за визначенням, а надалі – виключити використання будь-яких термінів-синонімів.

За своєю природою поняття житла є найближчим до цивільного законодавства. Так Житловий кодекс України, Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» та інші законодавчі акти, які регулюють правовідносини у цивільно-правовій сфері, або містять у своїх назвах однокорінні слова із терміном «житло», або безпосередньо використовують вказаний термін. Слід зауважити, що саме ЖК України і включає до житлового фонду країни як жилі будинки, так і жилі приміщення в інших будівлях незалежно від форм власності (ст. 4), а також вказує ключову озна-

ку жилих приміщень та їх спеціальне призначення – лише для постійного проживання громадян (ст. 6).

За конструкцією ст. 30 Конституції України можна зробити висновок, що житло є одним із видів володіння особи. Для житла притаманні як об'єктивні ознаки (цільове призначення приміщення – для постійного проживання людей та наявність певних обмежень для вільного доступу в нього), так і суб'єктивні (усвідомлення оточуючими, що в певному приміщенні відокремлено протікає особисте життя людини чи групи людей). Але варто зауважити, що суб'єктивні ознаки житла є оціночними чинниками, а тому не можуть розглядатися як обов'язкові критерії для визначення поняття житла.

Виключення використання синонімів терміну «житла», буде сприяти саме «прописки» єдиного правового поняття у законі та подальше його вживання лише у тому значенні, яке йому надав законодавець, а також виключення із законодавчих актів положень, які містять дублювання.

Таким чином, відповідно до соціально-правового змісту житла, під ним слід розуміти призначені для постійного проживання людини будинки або приміщення. Призначені для тимчасового проживання будинки та приміщення, а також інші об'єкти людського буття незалежно від їх придатності, які фактично або юридично належать особі, слід відносити до іншого її володіння, визначеного статтею 30 Конституції України.

Варто пам'ятати, що житло чи інше володіння особи у контексті ст. 30 Конституції України є тими місцями де, як ніде, знаходить свій матеріальний прояв особисте життя людини. За своєю сутністю ці об'єкти людського буття є контактними зонами особистих елементів із оточуючим світом. Якщо за місцем роботи чи в інших громадських місцях можуть відображатися лише окремі форми прояву особистого життя людини, пов'язані, наприклад, із зовнішнім виглядом чи поведінкою особи, то у житлі або володінні можна пізнати цілий комплекс таких проявів. Саме вони, у межах житла чи іншого володіння набувають прихованого від оточуючих характеру. Адже кожна особа протягом свого життя має природне право на власну таємницю. Через це житлове приміщення й інше володіння особи вважають зонами так званої територіальної приватності, які потребують безумовної державної охорони, при чому, у першу чергу, від зазіхань самої держави в особі її службових осіб. Завдяки здатності юридично закріплювати та об'єктивно концентрувати різні прояви особистого життя, категорія «житла» набула відповідної «прописки» і у ст. 162 КК України.

Згідно із вимогами ст. 234 КПК України, обшук може проводитися виключено на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду. Аналіз положень ст. 234 КПК України дає можливість визначити, що слідчий суддя може надати дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (фізичні або юридичні особи, причетні до вчинення кримінального правопорушення), лише, коли речі, документи чи відомості неможливо отримати в добровільному порядку або іншим чином, відповідно до положень КПК України. Зазначена вимога не поширюється на випадки проведення обшуку з метою відшукування знаряддя кримінального правопорушення, предметів і документів, вилучених з обігу.

У криміналістичній літературі житло та інші володіння особи розглядаються як приміщення, що мають конструктивно-змістовні особливості, котрі варто враховувати під час їх дослідження й проведення в них пошукових дій. Як правило, до них відносять квартири, будинки, котеджі, дачі, сараї, гаражі тощо.

У порівнянні з нежитловими приміщеннями, на житло та інші прирівняні до нього приміщення поширюється особливий правовий режим, імплементований та закріплений на законодавчому рівні. Так, у ст. 30 Конституції України встановлено, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. Лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

На міжнародному рівні вказане право захищається ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. (далі – Конвенція), відповідно до положень якої кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і корес-

понденції [5]. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

З метою належного дотримання вимог, закріплених у Конвенції, суб'єктам, уповноваженим на здійснення досудового розслідування, доцільно враховувати правові позиції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), сформульовані ним у рішеннях: «Ратушна проти України», «Поліщук проти України», «Васильчук проти України», «Головань проти України», «Смирнов проти Росії» та інших. При цьому постановою Пленуму ВСУ від 28 березня 2008 р. № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» звернуто увагу на те, що згідно із практикою ЄСПЛ вжите у п. 1 ст. 8 Конвенції поняття «житло» охоплює не лише житло фізичних осіб, воно може поширюватися на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філії та інші приміщення (рішення ЄСПЛ у справах «Немец проти Німеччини» від 16 грудня 1992 р., «Бук проти Німеччини» від 28 квітня 2005 р.). Водночас, таке широке тлумачення житла в міжнародних нормативно-правових актах зумовлюється відсутністю використання в них терміну «інше володіння особи», у тому аспекті, як його визначено у ст. 30 Конституції України.

Висновки. Перед кримінальним процесуальним законодавством України та практикою його застосування постала проблема визначення поняття житла. У зв'язку із декількома його законодавчими «прописками» особа, яку залучено до сфери кримінального судочинства, по суті отримала право вибору використання вигіднішого для себе визначення поняття житла, при чому під час судового розгляду такий вибір, здійснений обвинуваченим, з високою долею вірогідності буде підтриманий судом. З метою уникнення колізій правових норм та забезпечення ефективного застосування положень КПК України існує нагальна потреба уніфікації поняття житла в законодавстві України, для чого варто керуватися його законодавчим визначенням, яке міститься у ст. 379 ЦК України. Подальшими розвідками проблем визначення поняття житла в законодавстві України є: дослідження питань забезпечення права особи на недоторканність житла, студіювання практики ЄСПЛ щодо порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, удосконалення механізму судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.08.2025).
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. 2003, №№ 40-44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.08.2025).
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.08.2025).
4. Баулін Ю.В. Обставини, які виключають злочинність діяння : монографія. Харків: Основа, 1991. 360 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.08.2025).